

Μνήμων

Τόμ. 14 (1992)



ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΝΕΩΝ (1941-1944). ΑΠΟ ΤΟ ΑΤΟΜΙΚΟ ΣΤΟ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ

ΟΝΤΕΤ ΒΑΡΩΝ

doi: [10.12681/mnimon.173](https://doi.org/10.12681/mnimon.173)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΒΑΡΩΝ Ο. (1992). ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΝΕΩΝ (1941-1944). ΑΠΟ ΤΟ ΑΤΟΜΙΚΟ ΣΤΟ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ. *Μνήμων*, 14, 115–131. <https://doi.org/10.12681/mnimon.173>

ONTET BAPΩN

ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΝΕΩΝ (1941-1944)

ΑΠΟ ΤΟ ΑΤΟΜΙΚΟ ΣΤΟ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ

Τὸ ἀντιστασιακὸ κίνημα τῶν νέων στὴν κατοχὴ ἀποτελεῖ βέβαια ὀργανικὸ κομμάτι τοῦ συνολικοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος, δὲν παύει ὅμως νὰ ἔχει τὶς ἰδιαιτερότητες ἐκεῖνες ποὺ ὀφείλονται στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἡλικιακῆς κατηγορίας ποὺ ἦταν ὁ φορέας του. Ἐτσι, μόνο ἡ ἐπὶ μέρους μελέτη του, μὲ στόχο νὰ ἀναδειχτεῖ ἡ σημασία του κυρίως γιὰ τὴ γενιὰ ποὺ διαμορφώθηκε μέσα ἀπ' αὐτό, θὰ ρίξει νέο φῶς στὸ φαινόμενο. Χωρὶς νὰ τὸ ἀποσυνδέουμε λοιπὸν ἀπὸ τὸ συνολικὸ φαινόμενο, θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀνιχνεύσουμε ἐκεῖνες τὶς πλευρές του, ποὺ ἀποτελοῦν κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας τὰ ἰδιαίτερά του χαρακτηριστικὰ καὶ συναπαρτίζουν ἔτσι τὴ φυσιογνωμία του.

Ἡ συμμετοχὴ τῶν νέων στὸ ἀντιστασιακὸ κίνημα, κυρίως μέσα ἀπὸ φορεῖς ποὺ αὐτοπροσδιορίζονταν ὡς «νεανικοί», ὑπῆρξε ἓνα φαινόμενο μὲ εὐρύτατη διάδοση. Οἱ φορεῖς αὐτοί, οἱ ἀντιστασιακὲς ὀργανώσεις τῶν νέων, ἀποτέλεσαν γέννημα τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν ποὺ τοὺς ἐξέθρεψαν. Γενεσιουργὸς τοὺς αἰτία ὑπῆρξε ἡ βούληση τῆς νεολαίας γιὰ ἀντίσταση στὸ καθεστὼς τῆς κατοχῆς. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ ἐπινοηθοῦν: τί θὰ σήμαινε ἡ ἀντίσταση καὶ κυρίως μὲ ποιὸν τρόπο θὰ ἔπαιρνε σάρκα καὶ ὀστᾶ σὲ καθεστὼς τέτοιας τρομοκρατίας, ὅπου ἡ παραμικρὴ διαμαρτυρίαμποροῦσε νὰ σημαίνει ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα.

Οἱ εἰδικὲς συνθῆκες τῆς κατοχῆς προσδιόρισαν λοιπὸν τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς ἀντίστασης σ' αὐτές. Ἡ ἀντίσταση ἐδῶ ἄρχιζε ἀπὸ τὴ μάχη γιὰ τὴν ἐπιβίωση, ἀφοῦ ἡ πρώτη ἀπειλὴ στρεφόταν κατὰ τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς. Ἀπὸ κεῖ καὶ ὕστερα ἀπλωνόταν σὲ κάθε τομέα καθημερινῆς ζωῆς καὶ τὴν διαπερνοῦσε ὁλόκληρη. Ἀφοῦ ἡ κατοχὴ καθόριζε τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ στὶς παραμικρότερές της λεπτομέρειες (π.χ. ὥρες κυκλοφορίας καὶ προβλήματα συγκοινωνιῶν) ἡ ἀντίσταση σ' αὐτὴν ὀφείλε νὰ εἶναι ἓνα ἐξίσου καθολικὸ φαινόμενο

Μιὰ πρώτη μορφὴ αὐτοῦ τοῦ κειμένου διαβάστηκε στὸ Διεθνὲς Συμπόσιο «Ἡ Εὐρώπη καὶ ἡ Μεσόγειος στὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον» τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο, Νοέμβριος 1991.

καὶ τέτοιο ὑπῆρξε. Ἡ ἀντίσταση λοιπὸν ὡς τρόπος ζωῆς, ὡς ἐνεργητικὴ στάση ἀπέναντι σὲ μιὰ κατάσταση ποὺ στόχευε στὴν ἀπόλυτὴ παθητικοποίησιν μέχρις ἐξουδετερώσεως τοῦ ἀτόμου. Στάση κάθε ἄλλο παρὰ αὐτονόμητη, ἄρα μὲ ὅλη τὴ σημασία μιᾶς ἐπιλογῆς.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, καθὼς εἶχε καταλυθεῖ κάθε προηγούμενη ἔννοια τάξεως, ὁ δρόμος ἦταν ἀνοιχτὸς γιὰ νὰ ὀνειρευτεῖ ὁ νέος ὅχι μόνον τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν συγκεκριμένη κατοχὴ, ἀλλὰ καὶ μιὰ καινούρια τάξη πραγμάτων, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ παρελθόντος. Σαρώνοντας ἡ κατοχὴ τὴν ὥς τότε πραγματικότητα, σάρωνε καὶ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ προπολεμικά δεινὰ. Τὴν μεταπελευθερωτικὴ κοινωνία μποροῦσε ὁ καθένας νὰ τὴν ὁραματίζεται ἐλεύθερα. Καὶ αὐτὸ τὸ μεταπολεμικὸ ὄραμα ἐλευθερίας καὶ κοινωνικῆς δικαιοσύνης στάθηκε ὁ δεύτερος ἄξονας τῆς ἀντίστασης¹.

Θὰ προσεγγίσουμε τὴν ἱστορία τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος μέσα ἀπὸ τοὺς κυριότερους φορεῖς του: τὶς ἀντιστασιακὲς ὁργανώσεις τῶν νέων. Οἱ ὁργανώσεις αὐτές, δημιουργήματα σὲ μεγάλο βαθμὸ τῶν ἰδίων τῶν νέων, στάθηκαν οἱ μεγάλες δεξαμενὲς ποὺ δεξιώθηκαν τὴ διάθεση τῆς νεολαίας γιὰ ἀντίσταση, τὴ διαμόρφωσαν καὶ διαμορφώθηκαν ἀπ' αὐτήν. Ἀποτελοῦν ἔτσι ἓνα προνομιακὸ πεδίο γιὰ τὴ μελέτῃ τῆς νεολαίας στὴν ἐποχὴ αὐτῇ, ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι οἱ ὁργανώσεις αὐτὲς ἀποτέλεσαν τὴν ἀπάντησιν ἐνὸς σημαντικοῦ τμήματος τῆς νεολαίας, ὅχι μόνον ἀπέναντι σ' ἓνα καθεστὼς κατοχῆς ἀλλὰ καὶ γενικότερα στὰ πολιτικά, κοινωνικά καὶ ἰδεολογικά προβλήματα τοῦ καιροῦ τους. Μέσα ἀπὸ τὸ ἐντυπο ὕλικὸ αὐτῶν τῶν ὁργανώσεων (ἰδρυτικά, καταστατικά, προκηρύξεις, τύπος κ.ἄ.) προβάλλει ἀνάγλυφα ὁ ὁραματισμὸς μιᾶς ἄλλης κοινωνίας, ἄλλου τύπου ἀνθρώπινα πρότυπα, ἄλλα συστήματα ἀξιών. Ἀλλοῦ οἱ διατυπώσεις εἶναι ρευστὲς καὶ νεφελώδεις, ἄλλοῦ ἀποσφαρνίζονται καλύτερα. Τὸ θέμα εἶναι πάντως πὼς γίνονται πλούσιες ἰδεολογικὲς ζυμώσεις ποὺ ἀγγίζουν πολλὰς πλευρὰς τῆς πραγματικότητος. Ἀμφισβητοῦνται πολλὰ ἀπὸ τὰ μέχρι τότε παγιωμένα σχήματα στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν νοοτροπιῶν. Νέα συστήματα ἀξιών στήνονται, ἄλλοῦ πιὸ ὀλοκληρωμένα, καὶ ἄλλοῦ ἀποσπασματικά, ποὺ συγκροτοῦν μιὰ νέα πρότασις ζωῆς. Νέα ἰδεολογήματα παίρνουν τὴ θέση τῶν παλιῶν. Καὶ ἂν εἶναι ἀλήθεια πὼς κάθε γενιὰ γράφει τὴ δική της ἱστορία καὶ τὴν ἱστορία τῆς νεότητός της, ἡ ἱστορία τῆς νεότητος αὐτῆς τῆς γενιᾶς, ποὺ ἡ κατοχὴ τὴ βρῆκε ἀνάμεσα στὰ 15 καὶ τὰ 25, γράφτηκε μέσα ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ τῆς στὴν ἀντίσταση.

Ἄν λάβει κανεὶς ὑπόψιν ὅτι ἡ ἱστορία τῆς νεολαίας εἰθισταὶ νὰ προσεγγίζεται μέσα ἀπὸ φορεῖς ὅπως ἡ ἐκπαίδευσις, ὁ στρατός, τὸ σωφρονιστικὸ σύστημα ἢ τὰ ἱδρύματα πρόνοιας, φορεῖς δηλαδὴ τοὺς ὁποίους οἱ ἐνήλικες ἔχουν

1. Νίκος Σβορώνος, «Ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου», *Ἀνάλεκτα νεοελληνικῆς ἱστορίας καὶ ἱστοριογραφίας*, Θεμέλιο 1987, σ. 327-336.

ἐπινοήσει γιὰ νὰ χειραγωγοῦν τὶς νεότερες γενιές, οἱ ὁργανώσεις αὐτὲς δίνουν τὴν εὐκαιρία νὰ πλησιάζουμε τοὺς νέους μιᾶς γενιᾶς μέσα ἀπὸ σχήματα ποὺ οἱ ἴδιοι δημιούργησαν καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ καθοδήγησαν αὐτόνομα. Μέσα ἀπὸ τὸ ὕλικὸ τῶν ὁργανώσεων αὐτῶν ἀκούγεται ὁ λόγος τῶν ἰδίων τῶν νέων. Κι αὐτὸ σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ οἱ νέοι «μίλησαν» πρώτη φορὰ τόσο πολὺ καὶ τόσο «ἐλεύθερα» στὴ νεοελληνικὴ πραγματικότητα².

Οἱ ὁργανώσεις αὐτὲς λοιπὸν ἔχουν μιὰ μοναδικότητα, ὡς φαινόμενο πρωτοφανέρωτο σ' αὐτὴν τὴν κλίμακα καὶ μ' αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικά. Ἡ νεολαία ἀνάγεται σὲ συλλογικὸ ὑποκείμενο στὴ βάση τῆς νεανικῆς τῆς ιδιότητος καὶ οἱ νέοι σὰν ἰδιαίτερο κοινωνικὸ σύνολο —κι ὅχι σὰν μικρὲς ομάδες κομμουνιστῶν λόγου χάριν, ἢ σὰν ἐλίτ φοιτητῶν— ἀρθρώνουν ἓναν λόγο ποὺ ἀφορᾷ ὅλα τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα. Μ' αὐτὴν τὴν ἔννοια γίνεται καὶ τὸ πέρασμα πρὸς τὴ σύγχρονη ἐποχὴ, ὅπου θεωρεῖται κοινὸς τόπος ἡ νεολαία νὰ ἔχει δικαίωμα λόγου στὴν κοινωνία. Αὐτὴ ἡ οἰκεία κατάσταση γιὰ τὶς μεταπολεμικὲς δεκαετίες ἐγκαινιάζεται σὲ εὐρεία κλίμακα μὲ τὴν κατοχή.

Γιὰ νὰ προσεγγίσουμε λοιπὸν τὶς ὁργανώσεις αὐτὲς χρησιμοποιήσαμε νέες πηγές, ποὺ ἀποδεσμεύουν τὸν «λόγο» τῶν ἰδίων τῶν νέων: τὰ ἐντυπα ποὺ οἱ ἴδιοι συντάσσαν καὶ τὰ ντοκουμέντα τους. Ἀποτελοῦν πηγές ποὺ ὡς τώρα εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ ἐλλιπῶς ὡς καθόλου γιὰ τὴν προσέγγιση τῆς ἱστορίας τῶν νέων. Ἡ σημασία τους ἔγκειται στὸ ὅτι ἀνιχνεύουμε σ' αὐτὲς τὸν δικό τους «λόγο». Γιὰ τὴν σημασία τοῦ λόγου τῶν ἰδίων τῶν νέων σὲ μιὰ ἱστορία τῆς νεότητος γράφει ὁ John Gillis: «Καμιά ἀπὸ τὶς παραπάνω μεθόδους δὲν εἶναι πλήρης, ἀν δὲν δοθεῖ πρωταρχικὴ θέση στὰ αἰσθήματα καὶ στὶς ἀντιλήψεις τῶν ἰδίων τῶν νέων στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα. Γιατὶ ὅσο σημαντικὸ κι ἂν εἶναι τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο, εἶναι ἡ ἴδια ἡ συνείδηση τῆς νεολαίας, ἐν μέρει προσδιορισμένη ἀπὸ τὴν παρελθούσα ἐμπειρία τῆς ἡλικιακῆς τῆς κατηγορίας, ποὺ καθορίζει τὴν κατεύθυνση τῆς ἀλλαγῆς»³.

Σ' ἓνα δεύτερο ἐπίπεδο, ἀναζητήσαμε τὶς σημερινὲς μαρτυρίες (προφορικὲς καὶ γραπτές) πολλῶν ἀπὸ τοὺς τότε ἐνεργοὺς νέους καὶ νέες, γιὰ νὰ ἀποκομίσουμε τὴν σημερινὴ ἀποτίμηση καὶ τὸν τρόπο ποὺ ἡ μνήμη κατέγραψε καὶ διέσωσε τὶς ἐμπειρίες. Τὸ παιχνίδι τοῦ χρόνου καὶ τῆς μνήμης εἶναι ἐνδιαφέρον: δὲν θεωροῦμε παραμορφώσεις τῶν καταστάσεων ἢ ἄχρηστες «ἐξιδανικεύσεις» αὐτὰ ποὺ οἱ τότε πρωταγωνιστὲς λένε σήμερα. Πολλὲς φορὲς βλέπουν σήμερα καθαρότερα πλευρὲς ποὺ τότε ἦταν θολὲς ἢ ἀόρατες, καὶ ποὺ

2. Δὲν ἀποτελεῖ παραδοξολογία ὁ συνδυασμὸς παράνομου καὶ ἐλεύθερου. Ὅτι ἡ ἐποχὴ τῆς πιὸ σκληρῆς κατοχῆς ὑπῆρξε συνάμα καὶ ἐποχὴ μιᾶς μεγάλῃς ἐλευθερίας, εἶναι κοινὸς τόπος γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχουν γραφεῖ πολλά. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ γραπτὰ τοῦ Jean-Paul Sartre γιὰ τὴν κατοχή. (*Situations* III, Gallimard 1945).

3. John Gillis, *Youth and history*, Νέα Ὑόρκη, Academic Press, 1981.

πῆραν τὸ νόημά τους μόνο μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Βγαίνοντας κι αὐτοὶ ἀπὸ μιὰ σιωπὴ πολλῶν δεκαετιῶν —μιὰ κι ὁ λόγος γύρω ἀπ' αὐτὰ δὲν ἄρχισε πρὶν τὸ 1974, κι ἀκόμη πιὸ μαζικὰ μετὰ τὸ 1981, σὲ ἔ,τι ἀφορᾷ κυρίως τὶς ὁργανώσεις τοῦ ἀριστεροῦ ἰδεολογικοπολιτικοῦ χώρου, ἀλλὰ ὅχι μόνον— κατέθεσαν γραπτὰ ἢ προφορικὰ τὴ βιωμένη τους ἄποψη τῶν πραγμάτων, ποὺ στάθηκε ἰδιαίτερα χρήσιμη καί, συμπλεκόμενη μὲ τὶς ἄλλες πηγές, ἀποτέλεσε ἕναν ἀπὸ τοὺς βασικοὺς δρόμους στὴν προσέγγιση καὶ κατανόηση τοῦ φαινομένου⁴. Αὐτὰ σὲ γενικὲς γραμμές.

*
* *

Ἄν θέλαμε τώρα νὰ σκιαγραφήσουμε τὶς ἀντιστασιακὲς ὁργανώσεις τῶν νέων καὶ τὸ εἶδος τῆς κοινωνικῆς ἐμπειρίας ποὺ ἀπέρρεε ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ σ' αὐτές (καὶ γιὰ ἀπλὴ σκιαγράφηση πρόκειται, γιατί ἕνα τόσο πλούσιο φαινόμενο δὲν κλείνεται σὲ πέντε-δέκα χαρακτηριστικά), θὰ λέγαμε πὼς διακρίνουμε τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά:

1) Ἡ ἔννοια τῆς ἐθελοντικῆς ἔνταξης

Ἡ ἔνταξη στὶς ὁργανώσεις αὐτὲς ἦταν ἐθελοντική, μυστική, καὶ ἀποτελοῦσε ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία τοῦ νέου. Γιὰ πολλοὺς, τὴν πρώτη μεγάλη ἀτομικὴ ἀπόφαση γιὰ τὴ ζωὴ τους, ἀπόφαση ποὺ ἐπέσυρε μάλιστα μεγάλους κινδύνους. Ἡ ἔνταξη ἦταν ἰδιωτικὴ ὑπόθεση τοῦ νέου ἢ τῆς νέας, ποὺ πολ-λὲς φορὲς ἔπρεπε νὰ τὴν κρύβει ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ τοὺς γονεῖς ἢ ἄλλοτε νὰ τὴν κρατᾷ κρυφὴ ἀπὸ τοὺς συμμαθητές. Ἡ ἔνταξη λοιπὸν ἀνῆκε στὶς ἀπελευθερωτικὲς διαδικασίες γιὰ τὸν ἔφηβο καὶ τὸν νέο, στὶς διαδικασίες ἐκεῖνες ποὺ τὸν περνοῦν ἀπὸ τὴν παιδικὴ στὴν ὥριμη ἡλικία.

Ἐτσι ἡ ποιότητα τῆς ἐμπειρίας ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ σ' αὐτὲς τὶς ὁργανώσεις διαφοροποιεῖται ριζικὰ ἀπὸ τὴν ποιότητα τῆς ἐμπειρίας ποὺ ἀποκομίζε ὁ νέος ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ τοῦ λόγου χάρη στὴν «Ἐθνικὴ Ὀργάνωση Νεολαίας» τοῦ καθεστῶτος Μεταξᾶ. Ἡ EON ἦταν ἕνα κανάλι χειραγώγησης τῆς νέας γενιᾶς, ποὺ εἶχε ἐπινοηθεῖ ἀπὸ ἐνήλικες καὶ λειτουργοῦσε συμπληρωματικὰ μὲ τὴν δημόσια ἐκπαίδευση, σὲ βάση ὑποχρεωτικὴ καὶ καταπιεστικὴ. Ἐδῶ ἐντοπίζεται καὶ ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τῆς συμμετοχῆς στὴ νεολαία τῆς EON — ὅχι βέβαια σὲ ἐπίπεδο ἰδεολογικοπολιτικό, ὅπου ὑπάρχουν καθοριστικὲς διαφορές, ἀλλὰ σὲ ἐπίπεδο ἐμπειρίας γιὰ τὸν νέο ἢ τὸν ἔφηβο, κυρίως, ποὺ συμμετεῖχε. Στὸ γεγονὸς πὼς ἡ συμμετοχὴ στὴν EON ἦταν ὑποχρεωτικὴ, ἐπὶ ποινῇ σὲ περίπτωση ἀποχῆς, ἔγκειται μιὰ ὅχι ἀσήμαντη

4. Γιὰ τὴν προφορικὴ ἱστορία βλ. Paul Thompson, *The voice of the past*, Oxford University Press 1978 (β' ἔκδ. 1988).

διαφορά από τις οργανώσεις τῆς κατοχῆς. Κι αὐτὸ ἔχει νόημα νὰ εἰπωθεῖ ἐδῶ, μιὰ καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς νέους τῶν ἀντιστασιακῶν ὁργανώσεων τῆς κατοχῆς εἶχαν περάσει μέσα ἀπὸ τὴν ΕΟΝ ὑποχρεωτικὰ ὡς μαθητές. Ἡ ἐμπειρία τῆς παράνομης ὁργάνωσης ἦταν κάτι ἄλλο, ποὺ συχνὰ ἐκφράζεται μὲ ὅρους ἀντίθεσης μὲ τὴν προηγούμενη ἐμπειρία⁵.

2) Ἡ συλλογικότητα

Γιατί ὅμως τόσες οργανώσεις; Ἕνα βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἀντιστασιακῆς πράξης ὑπῆρξε ἡ συλλογικότητα. Ἡ ἀντίσταση στὴ χιτλερική κατοχὴ δὲν μπορούσε παρὰ νὰ ἔχει συλλογικὸ χαρακτήρα. Τὸ καθεστῶς τῆς κατοχῆς, ὡς μία ἔκτακτη κατάσταση κινδύνου, καθιστοῦσε ἀναγκαῖες τὶς συσπειρώσεις. Ἐποχὴ τῆς συλλογικότητος λοιπὸν, οἱ ἀτομικὲς πρωτοβουλίες καὶ οἱ ἀτομικοὶ ἥρωῖσμοι πολὺ μικρὴ ἐμβέλεια μπορούσαν νὰ ἔχουν. Ἡ πρώτη φάση τῆς ἀντίστασης χαρακτηρίζεται ἀπὸ πράξεις ἀτομικοῦ ἥρωῖσμοῦ. Ἡ πρώτη τέτοια πράξη στὴν κατεχόμενη Ἀθήνα, πράξη ἀτομικοῦ ἥρωῖσμοῦ, ποὺ πραγματοποιήθηκε αὐθόρμητα ἀπὸ δύο φοιτητές — τὸ κατέβασμα τῆς χιτλερικῆς σημαίας ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη — σηματοδοτεῖ συμβολικὰ καὶ τὴν ἑναρξὴ τῆς ἀντίστασης. Ἀπὸ κεῖ κι ὕστερα, καθὼς ἡ ἀντίσταση ὀρμιάζει, περνάει σὲ ὅλο καὶ συλλογικότερες μορφές.

Παρέες τῆς γειτονιάς, τοῦ σχολείου ἢ τοῦ Πανεπιστημίου, βασισμένες σὲ κοινὲς πολιτικὲς ἐπιλογές μὲ εὐρεία ἔννοια, συσπειρώνονται καὶ συντονίζονται τὴ δράση τους. Λίγο-λίγο ἀναφαίνονται τὰ πρῶτα σχήματα, οἱ πρῶτες «ὁργανώσεις» — ἂν μπορούν νὰ ὀνομαστοῦν ὁργανώσεις οἱ μικρὲς συσπειρώσεις νέων μὲ τὴ μεγάλη ὀργή καὶ τὰ θολὰ ὁράματα, ποὺ ἀναζητοῦσαν τρόπους νὰ ἀντιταχθῶν στὴν ἀσφυκτικὴ πραγματικότητα. Οἱ ἴδιοι οἱ νέοι τὶς ὀνόμαζαν ἔτσι, καὶ μάλιστα τοὺς ἔδιναν μεγαλεπήβολα ὀνόματα ὅπως: «Πανελλήνιος Ἐνωσις Ἀγωνιζομένων Νέων», «Ἱερὴ Ταξιαρχία», «Ἐθνικὸ Κομιτάτο Νέων», «Φιλικὴ Ἑταιρεία Νέων». Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ '21 χρησίμευε συχνὰ ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς καὶ πολλὰς ὁμάδες ἐμπνέονταν ἀπ' αὐτὴν στὴν ἐπιλογὴ τοῦ ὀνόματός τους. Μέσα ἀπ' αὐτὰς λοιπὸν καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορία τους γράφεται καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος τῶν νέων. Τουλάχιστον τὸ κομμάτι ἐκεῖνο τῆς ἱστορίας του ποὺ μπορεῖ κάπως νὰ ἀνασυσταθεῖ.

Οἱ μεμονωμένες πράξεις ἀντίστασης, ἐμφανίζονται καὶ μιὰ πρόσθετη δυσκολία στὸ νὰ μελετηθοῦν. Ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία, ὅταν δὲν εἶναι τόσο θεαματικὴ ὅσο ἡ πράξη ἀντίστασης ποὺ ἀναφέραμε, δὲν ἀφήνει εὐδιάκριτα ἕγνη. Πῶς λοιπὸν νὰ προσεγγίσει κανεὶς κάθε πράξη ἀντίστασης ποὺ διαπερνοῦσε

5. Ἐλένη Μαχαίρα, *Ἡ νεολαία τῆς 4ης Αὐγούστου*, ἐκδόσεις ΙΑΕΝ ἀρ. 13, Ἀθήνα 1987.

τὴν καθημερινότητα ἑνὸς μεγάλου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ, ἂν ὀρίσουμε ὡς «ἀντίσταση» κάθε κίνηση ποὺ ἐναντιωνόταν στὸ ἐπίσημο καθεστώς; Ἀναγκαστικά θὰ περιοριστοῦμε λοιπὸν στὸ νὰ ἀναφερθοῦμε σ' ἓνα κλίμα συμπαράστασης, συναίνεσης καὶ ἐπιδοκιμασίας τῆς ἀντιστασιακῆς πράξης — στὴν πόλη καὶ στὸ βουνό — ἀπὸ μέρους τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὶς ἐνεργοποιημένες μειοψηφίες, ποὺ ἐξῆφαινε τὸν προστατευτικὸ ἐκεῖνον ἰσθό, χωρὶς τὸν ὁποῖο ἡ ἀντίσταση ἀπλούστατα δὲν θὰ ἦταν ἐφικτή⁶.

3) Ἡ διαμόρφωση τῆς ἀντιστασιακῆς συνείδησης

Εἶναι γεγονὸς πὺς οἱ διάφορες ὁργανώσεις διέφεραν ὡς πρὸς τὴν ἀποτελεσματικότητά τους, τὸ εὖρος τῶν δραστηριοτήτων τους, τὴ μαζικότητά τους. Ὅμως δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ παραβλέψουμε ἕναν καὶ μοναδικὸ κοινὸ παρονομαστή: τὴ σημασία τοῦ ἴδιου τοῦ γεγονότος τῆς ὑπαρξῆς τους. Σημασία ποὺ δὲν ἀποτιμᾶται μόνο ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν ἢ ἀπὸ τὴν ἀπαριθμηση τῶν ἐνεργειῶν, ἀλλὰ εἶναι κάτι πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸ ἄθροισμά τους. Εἶναι ἡ ἐνεργητικὴ στάση ἀπέναντι στὸ καθεστὼς τῆς κατοχῆς, εἶναι ἡ διαμόρφωση τῆς συνείδησης τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου ποὺ ἐπιλέγει νὰ ἐναντιωθεῖ καὶ ὄχι νὰ ὑποταχθεῖ, κἀνοντας μιὰ ἐπιλογή ποὺ ἐπισύρει μεγάλους κινδύνους. Κι ἐκεῖ ἔγκειται καὶ ἡ μεγαλύτερη προσφορά τῶν ὁργανώσεων αὐτῶν. Ὑπῆρξαν ὁ χῶρος ὅπου ἕνα σημαντικὸ κομμάτι τῆς νεολαίας ἀπέκτησε γιὰ πρώτη φορὰ συνείδηση τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ του ρόλου καὶ δυναμισμού, ὁ χῶρος ὅπου ἡ νεολαία μετατρέποταν σὲ ἓνα ἐν δράσει συλλογικὸ ὑποκείμενο.

4) Ἡ πολιτικοῖδεολογικὴ τους φυσιογνωμία

Τὸ ἀντιστασιακὸ κίνημα τῶν νέων στὴ γέννησή του χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ποικιλία ὡς πρὸς τὶς πολιτικές του ἐπιλογές καὶ καταγωγές. Καλύπτει ἓνα εὐρὺ φάσμα πολιτικοῖδεολογικὸ, ἀπὸ τὴν κεντροδεξιὰ, ὡς τὸ φιλελεύθερο κέντρο καὶ τὴν ἀριστερά. Μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀντιστασιακὲς ὁργανώσεις νέων εἶχαν τὶς πολιτικές τους καὶ ἰδεολογικὲς ἀφετηρίες στὸν χῶρο ποὺ κάλυπταν

6. Γιὰ τὴν ὑποστήριξη αὐτῆς τῆς ἄποψης ὁ Jacques Semelin ἀναφέρει: «Τέλος, ὅποιος κι ἂν εἶναι ὁ σκοπὸς ἑνὸς στρατιωτικοῦ, πολιτικοῦ ἢ ἠθικοῦ κινήματος, αὐτὸ δὲν μπόρεσε νὰ ἀναπτυχθεῖ καὶ ἀκόμη περισσότερο νὰ ἐπιβιώσει παρὰ τὶς καταδόσεις καὶ τὶς προδοσίες, δίχως μιὰ ὀρισμένη συνενόχηση τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. [...] Λοιπὸν τί εἶναι πιὸ σημαντικὸ νὰ τονιστεῖ: ἡ «ἐνοπλὴ» διάσταση τοῦ ἀγώνα τῶν ἀναρτῶν, τῆς ὁποίας ἡ στρατιωτικὴ ἀποτελεσματικότητά ἔχει ἔτσι καὶ ἀλλιῶς ἀμφισβητηθεῖ, ἢ οἱ ἀλλαγές τῆς πνευματικῆς στάσης μιᾶς κοινῆς γνώμης τόσο ἐξοργισμένης ἀπὸ τὶς πιέσεις τοῦ κατακτητῆ, ποὺ ἕνα σημαντικὸ μέρος τῆς νεολαίας κατέληξε νὰ διαβεῖ τὸ κατώφλι τῆς ἀνυπακοῆς τοῦ πολίτη χάρις στὴν ὑποστήριξη καλοπροαίρετων συνενόχων;» (*Sans armes face à Hitler, La Résistance civile en Europe*, ἐκδόσεις Payot, Παρίσι 1990, σ. 47).

πρὶν τὴν κατοχὴ τὰ κόμματα τοῦ φιλελεύθερου κέντρου καὶ τῆς δεξιᾶς, ἄλλες στὸν ἰδεολογικὸ καὶ πολιτικὸ χῶρο τῆς ἀριστερᾶς. Ἀντίθετα παρατηρήθηκε μιὰ κινητικότητα, καὶ μιὰ τάση συσπείρωσης τῶν νέων σὲ φορεῖς. Ὁ πλουραλισμὸς αὐτὸς συχνὰ λησμονεῖται ἢ ὑποβαθμίζεται, στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, καθὼς μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἐμφύλιου κλίματος ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1943 καὶ μετὰ ἔσβησαν οἱ ἀποχρώσεις, καὶ δημιουργήθηκαν τὰ δύο μεγάλα ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα. Στὸν ἀρχικὸ αὐτὸν πλουραλισμὸ συνέτεινε ἡ μὴ-ἐξάρτηση τῶν πρώτων νεανικῶν φορέων ἀπὸ παλιότερα ἰταλικά σχήματα.

Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἰδρυτικὰ μέλη τῶν πρώτων ὁργανώσεων εἶχαν προηγούμενη θητεία σὲ πολιτικὲς νεολαίες: ἄλλοι στὴ νεολαία τοῦ «Ἐθνικοῦ Κόμματος» τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου, ὅσον ἀφορᾷ τὸν χῶρο τοῦ κέντρου. Ἄλλοι, ὡς φοιτητές, εἶχαν πάρει μιὰ πρώτη γέυση συμμετοχῆς σὲ παράνομη ὁργάνωση μέσα ἀπὸ τὸ «Ἀντιδικτατορικὸ Μέτωπο Νέων». Τὸ AMN ὑπῆρξε μιὰ συσπείρωση τῶν δημοκρατικῶν καὶ ἀριστερῶν φρονημάτων νέων ἀπέναντι στοῦ ἀνελεύθερου καθεστῶς Μεταξῆ. Ἡ ἐμπειρία ἦταν χρήσιμη καὶ γιὰ πολλοὺς στάθηκε ἓνα πρῶτο βάπτισμα.

Παρ' ὅλα αὐτὰ φαίνεται πῶς ἡ καινούρια συγκυρία δημιουργοῦσε τέτοιες συνθήκες ὥστε τὸ στοιχεῖο τῆς προηγούμενης πολιτικῆς ἐνταξῆς νὰ μὴν εἶναι καὶ τὸ καθοριστικό. Ἡ πολιτικὴ τοποθέτηση τοῦ καθένα ἐπαναπροσδιορίζοταν μὲς στὴν κατοχὴ μὲ ἄλλους ὅρους. Οἱ ζυμώσεις τῆς ἐποχῆς ἐπλαθάν τὴ φυσιογνωμία τοῦ ἀντιστασιακοῦ νέου καὶ τὴν ριζοσπαστικοποιοῦσαν. Ἐποχὴ κινητικότητας λοιπὸν, ἀπὸ τὴν ἀποψὲ τῆς πολιτικῆς συνειδητοποίησης καὶ τοποθέτησης. Γιὰ τὸ μεγαλύτερο ὅμως τμῆμα τῆς νεολαίας, ἡ ἐνταξὴ σὲ μιὰ ἀντιστασιακὴ ὁργάνωση ἦταν καὶ ἡ πρώτη ἐθελοντικὴ ἐνταξὴ σὲ συλλογικὸ φορέα δράσης. Αὐτοὶ ἦταν τελικὰ οἱ νέοι ποὺ ἔδωσαν καὶ τὸν τόνο στὶς ὁργανώσεις: ἡ καινούρια γενιὰ ποὺ διαμόρφωνε τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ τῆς συνείδηση μέσα ἀπὸ τὴν ἀντίσταση.

Οἱ σημαντικότερες λοιπὸν ἀπὸ τίς ἀντιστασιακὲς ὁργανώσεις τῶν νέων διατήρησαν μικρότερη ἢ μεγαλύτερη αὐτονομία ἀπὸ προϋπάρχοντες πολιτικούς φορεῖς. Ὅλες οἱ ὁργανώσεις ὑπῆρξαν καινούρια σχήματα. Καμία δηλαδὴ ὁργάνωση δὲν ὑπῆρξε δημιούργημα μιᾶς καὶ μόνο προϋπάρχουσας πολιτικῆς νεολαίας, οὔτε αὐτὲς ποὺ τὴν πρωτοβουλία ἱδρύσεώς τους εἶχε μία πολιτικὴ νεολαία. Χαρακτηριστικὸ τους ἀντίθετα ἦταν ὅτι ἀποτελοῦσαν πόλους συσπείρωσης ἑνὸς νέου ἀνθρώπινου δυναμικοῦ. Στὸν χῶρο τῆς κεντροδεξιᾶς αὐτὸ εἶχε νὰ κάνει μὲ τὴν ἀδράνεια τῶν παλαιῶν ἀστικῶν κομμάτων καὶ τὴν ἐξορία μέρους τῆς ἡγεσίας τους. Στὸν χῶρο τῆς ἀριστερᾶς ὀφειλόταν στὸν κατακερματισμὸ τῶν δυνάμεων τῆς ποὺ τὴ χαρακτήριζε στὴν ἀρχὴ τῆς κατοχῆς, ὡς συνέπεια τῶν διώξεων τοῦ καθεστῶτος Μεταξῆ. Ἡ ἀνασυγκρότησή της θὰ συμβαδίσει μὲ τὴν ἱδρυση ἀντιστασιακῶν ὁργανώσεων κι αὐτὲς θὰ διαμορφώσουν τὸν χαρακτήρα τῆς ἀπὸ δῶ καὶ πέρα.

Ἔτσι οἱ ἀντιστασιακὲς ὁργανώσεις νέων ἔφερναν μέσα τους — ἡ κάθε μιὰ μὲ τὸν τρόπο της — τὴν καινούρια δυναμικὴ τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος: ἦταν ὅλες τους δημιουργήματα τῆς ἐποχῆς τους.

5) *Αὐτονομία τῶν νεανικῶν ὁργανώσεων*

Ἡ αὐτονομία τῶν νεολαϊστικῶν ὁργανώσεων διατηρήθηκε σὲ σημαντικὸ βαθμὸ καὶ ὡς πρὸς τὶς ἀντιστασιακὲς ὁργανώσεις τῶν «μεγάλων», ἀκόμα καὶ μ' αὐτὲς μὲ τὶς ὁποῖες διατηροῦσαν δεσμούς. Ἡ ΕΠΟΝ ἐμφανίζεται, καὶ ἐν πολλοῖς ὑπῆρξε, ἰσότιμα συνεργαζόμενη μὲ τὸ ΕΑΜ ὁργάνωση. Στὴν αὐτονομία αὕτη ἔγκειται ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα χαρακτηριστικὰ τοῦ νεολαϊστικοῦ κινήματος. Οἱ ὁργανώσεις τῶν νέων διαμόρφωναν λιγότερο ἢ περισσότερο τὸ δικό τους πρόσωπο, ποὺ ἦταν ὁ καθρέφτης τῆς γενιᾶς τους.

6) *Τάσεις συγχωνεύσεως καὶ τάσεις αὐτονομίας*

Εἶναι δυνατόν νὰ ἐπισημανθοῦν δύο ἀντίρροπες τάσεις στὴν ἐξέλιξη τοῦ νεολαϊστικοῦ κινήματος. Ἀναλυτικά: ὅσον ἀφορᾷ τὶς ὁργανώσεις τοῦ ἀριστεροῦ πολιτικοῦ φάσματος, αὐτὲς ἔδειξαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν τάση νὰ συμπλέουν, νὰ συγχωνεύονται καὶ νὰ ἐνώνονται σὲ ὅλο καὶ πλατύτερα σχήματα. Ἐξάλλου αὐτὲς ἦταν καὶ οἱ ὁργανώσεις μαζικοῦ χαρακτήρα. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ προσπάθησαν νὰ ὑπερφαλαγγίσουν τὸν κατακερματισμό τους. Τελικὰ τὰ ὅλο καὶ εὐρύτερα σχήματα ποὺ ἰδρύουν καταλήγουν νὰ συγχωνευθοῦν στὴ μαζικὴ, ἐνιαία ὁργάνωση νεολαίας, τὴ μοναδικὴ ποὺ ὑπῆρξε πράγματι πανελλαδική, τὴν ΕΠΟΝ. Αὐτὸ ἔχει βέβαια νὰ κάνει καὶ μὲ τὴν ἀντίληψη τῆς ἀριστερᾶς γενιᾶς ὅτι τὸ κίνημα ὅφειλε νὰ εἶναι μαζικὸ κι ὅτι οἱ ἐνέργειες ποὺ ἐνδιέφεραν ἦταν οἱ συλλογικές. Ὅχι δηλαδὴ μεμονωμένοι ἥρωισμοί ἀλλὰ πράξεις ποὺ «ἀνέβαζαν» — ὅπως ἦταν ἡ ἔκφραση — τὸ ἐπίπεδο μαχητικότητος τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἀπ' τὴν ἄλλη ὄχθη τώρα, δὲν παρατηροῦνται ἀντίστοιχες τάσεις. Οἱ ὁργανώσεις τοῦ ὑπόλοιπου πολιτικοῦ φάσματος δὲν ἔχουν τὴν τάση νὰ γεφυρώσουν ὅσα τὶς χωρίζουν, ἀκόμα καὶ στὶς περιπτώσεις ποὺ αὐτὰ εἶναι δυσδιάκριτα. Γιὰ παράδειγμα οἱ δύο νεανικὲς ὁργανώσεις τῆς Ἀθήνας, ἡ «Ἱερὴ Ταξιαρχία» καὶ ἡ «Πανελλήνιος Ἑνωσις Ἀγωνιζομένων Νέων» (ΠΕΑΝ) ἔχουν καὶ τὸ δηλώνουν μεγάλες ἰδεολογικὲς συγγένειες κι ἀκόμη συγγένειες καταγωγῆς. Προζύμει καὶ γιὰ τὶς δυὸ στάθηκε ἡ «Στρατιὰ Σκλαβωμένων Νικητῶν» τοῦ ἀξιωματικοῦ τῆς ἀεροπορίας Κωνσταντίνου Περρίκου (ἀπότακτου τοῦ κινήματος τοῦ '35). Κι ὅμως, πέρα ἀπὸ κάποιες ἀνακοινώσεις συνεργασίας ποὺ ἐντοπίζονται στὰ ἐντυπὰ τους (τὰ *Ἑλληνικὰ Νειάτα* καὶ τὴ *Δόξα ἀντίστοιχα*) καὶ ποὺ εἶχαν ἀντίκρουσμα στὴν πράξη σὲ κοινὲς ἐξορμήσεις, δὲν εἶχαν τὴ βούληση νὰ συγχωνευθοῦν σὲ εὐρύτερα σχήματα, ἢ ὅποτε ἔγιναν κά-

ποιες προσπάθειες (ὅπως μὲ τὸν «Ἐθνικὸ Σύνδεσμο Ἀνωτάτων Σχολῶν») αὐτὲς δὲν εὐοδώθηκαν. Ὁ ἀνταγωνισμὸς ἦταν μεγαλύτερος ἀπὸ τὰ κοινὰ ποὺ τὶς ἔνωσαν. Ἴσως ἡ ἀστική ἰδεολογία δὲν προσέφερε τὸ κατάλληλο ὑπόβαθρο γιὰ συλλογικότητα καὶ μαζικότητα.

7) Ἀντιπαλότητες καὶ συμμαχίες τῶν ὁργανώσεων

Ὅταν ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ '43 πραγματοποιήθηκε τὸ ρήγμα τῶν ἀριστερῶν μὲ τὶς ὑπόλοιπες ὁργανώσεις, ποὺ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα θὰ βάραινε ὅλο καὶ περισσότερο, σηματοδοτώντας τὴν ἐναρξὴ τοῦ ἐμφύλιου, αὐτὸ ἀναπαρήχθη καὶ στὸ ἐπίπεδο τῶν νεανικῶν ὁργανώσεων. Ὁ ἰσθὸς ποὺ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ἐνώνει τὶς ὁργανώσεις τῶν νέων, στὴ βάση τῆς κοινῆς τους ἡλικιακῆς κατηγορίας καὶ μόνον, ἀποδείχθηκε ἀνίσχυρος. Τότε ἡ τομὴ ἔγινε ἀνάμεσα στὴν ΕΠΟΝ ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ στὶς ὑπόλοιπες ὁργανώσεις ἀπὸ τὴν ἄλλη. Αὐτὴ ἡ ἀντιπαλότητα ἄρχισε μάλιστα νὰ λειτουργεῖ σὰν συνεκτικὸς ἰσθὸς τῶν ὑπόλοιπων. Συμμαχοῦσαν στὴ βάση τῆς ἀντιδικίας τους μὲ τὴν ΕΠΟΝ, ποὺ ἦταν ξεκάθαρη καὶ ἔντονη, χωρὶς παρ' ὅλα αὐτὰ νὰ κατορθώσουν νὰ συμπέξουν ἓνα ἐνιαῖο σχῆμα ἀντιπαράθεσης σ' αὐτήν.

Ἡ ὑπόθεση πὼς ἡ νεολαία θὰ μπορούσε νὰ ὑπερβεῖ τὶς γενικότερες ἀντιθέσεις ἀποδείχθηκε οὐτοπική. Κι ἐδῶ θὰ διαφωνήσουμε μὲ τὸν Πέτρο Ἀνταῖο, ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἐνότητα τῆς νεολαίας ἐπιτεύχθηκε στὴν ΕΠΟΝ. Μπορεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν της νὰ ἦταν συντριπτικὰ μεγαλύτερος, ὑπῆρχε ὅμως ἓνα μέρος τῆς νεολαίας μὲ ἰδεολογικὲς διαφορὲς ἀπὸ τὴν ΕΠΟΝ καὶ τὸ θέμα εἶναι ποιοτικῆς τάξεως καὶ ὄχι ποσοτικῆς⁷.

8) Συμμετοχὴ νέων γυναικῶν στὴν ἀντίσταση

Στὸ πλαίσιο τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος πραγματοποιεῖται ἡ μαζικὴ εἰσδοχὴ νέων γυναικῶν σὲ συλλογικὰ σχήματα — ὅπως ἦταν οἱ διάφορες ἀντιστασιακὲς ὁργανώσεις — σὲ πρωτοφανὴ κλίμακα γιὰ τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία. Τὸ κίνητρο γιὰ τὴν ἐνταξὴ σ' αὐτὲς τὶς ὁργανώσεις ὑπῆρξε φυσικὰ ἡ βούληση τῶν νέων γυναικῶν νὰ προσφέρουν στὸν κοινὸ ἀγώνα.

Ὅμως, πέρα ἀπ' τὴν πρωταρχικὴ του διάσταση, τὸ φαινόμενο τῆς μαζικῆς γυναικείας συμμετοχῆς, στὴ δική μας ὀπτική, εἶναι πολυδιάστατο καὶ σηματοδοτεῖ μιὰ τομὴ στὴν ἱστορία τῶν γυναικῶν στὴν Ἑλλάδα. Τὴν ἐποχὴ

7. Ὁ Πέτρος Ἀνταῖος ἐκθέτει τὴν παραπάνω ἀποψὲ στὴ Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς ΕΠΟΝ (ἐκδόσεις Καστανιώτη, τόμ. Α' - Β', Ἀθήνα 1977-1979). Τὸ ἔργο ἀποτελεῖ πολὺτιμο βοήθημα γιὰ τὴν ὁργάνωση: σ' αὐτὸ ὁ συγγραφέας ἔχει καταθέσει τὶς προσωπικὲς του ἐκτιμήσεις καὶ ἔχει δημοσιεύσει ὕλικὸ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Κ.Σ. τῆς ΕΠΟΝ ποὺ βρίσκεται στὴν κατοχὴ του.

τῆς κατοχῆς ἡ νέα Ἑλληνίδα εἶδε νὰ ἀνοίγεται γι' αὐτὴν ἕνας καινούριος ὁρίζοντας μέσα ἀπὸ τὴν συμμετοχὴ τῆς στὴν ἀντιστασιακὴ δράση. Πιστεύουμε πὼς ἡ συμμετοχὴ αὐτὴ τῆς ἔδωσε ἕναν δρόμο νὰ εἰσχωρήσει στὸ κοινωνικό, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι συζητήσιμος, ὅπως δὲν τῆς τὸν ἐπεφύλασσε ἡ προπολεμικὴ τουλάχιστον κοινωνία.

Ἔτσι, προστίθεται μία ἐπιπλέον διάσταση γιὰ τὴ νέα γυναίκα: ἡ διάσταση τῆς παράλληλης κοινωνικῆς τῆς ἀπελευθέρωσης καὶ χειραφέτησης.

Πρῶτα-πρῶτα οἱ μεγαλύτερες ἀντιστασιακὲς ὁργανώσεις νέων ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἄτομα καὶ τῶν δύο φύλων. Δὲν εἶναι ἴσως γνωστὸ γιὰ τὶς μὴ-ἄριστερές ὁργανώσεις, ὅμως ὁργανώσεις ὅπως ἡ «Δημοκρατικὴ Νεολαία» τοῦ ΕΔΕΣ, ἡ ΠΕΑΝ, ἡ IT εἶχαν νέες γυναῖκες καὶ μάλιστα σὲ σημαντικὰ ποσοστά (τὴν πληροφορία ἀντλήσαμε καὶ ἐπιβεβαιώσαμε ἀπὸ προφορικὲς πηγές, μὴ καὶ οἱ γραπτὲς τηροῦν συχνὰ μιὰ «διακριτικότητα» ὡς πρὸς τὴ γυναικεία παρουσία, τέτοια ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ μὴν τὴν ὑποπτευθεῖ καν). Οἱ ὁργανώσεις βέβαια αὐτὲς δὲν ἔδωσαν ἰδιαίτερη βαρύτητα στὸ γεγονὸς τῆς συμμετοχῆς κοριτσιῶν σ' αὐτὲς, οὔτε πρόβαλαν τὴν εὐρύτερη κοινωνικὴ του διάσταση. Δὲν προχώρησαν σὲ ἰδεολογικὲς ἐπεξεργασίες γύρω ἀπὸ τὸ θέμα καὶ γενικὰ δὲν προωθοῦνταν οἱ κοπέλες σ' αὐτὲς τὶς ὁργανώσεις ὡς στελέχη, παρὰ μόνο ὡς ἐξαίρεσεις. Οἱ νέες γυναῖκες ὅμως γίνονταν μὲ φυσικότητα ἀποδεκτὲς ὡς μέλη τῆς ὁργάνωσης, καὶ αὐτὸ ἐπηρέαζε βέβαια τὶς σχέσεις τῶν δύο φύλων, ἀλλοίωνε τὸ στερεότυπο τῆς κοπέλας. Ἄν καὶ δὲν ὑπῆρχε ρητὰ ἐκφρασμένη μιὰ ἄλλη διάσταση στὴ γυναικεία συμμετοχὴ σ' αὐτὲς τὶς ὁργανώσεις, αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι ἡ διάσταση αὐτὴ δὲν λάνθανε καὶ δὲν λειτουργοῦσε.

Ἀντίθετα μὲ τὴ φειδωλὴ ἀναφορὰ στὴ γυναικεία παρουσία στὶς γραπτὲς πηγὲς αὐτῶν τῶν ὁργανώσεων, ἡ παρουσία μελῶν θηλυκοῦ γένους εἶναι ὀφθαλμοφανὴς καὶ ἐντυπωσιακὴ μὲ μόλις σκύψει κανεὶς στὰ ντοκουμέντα τῆς ΕΠΟΝ. Ἡ ὁργάνωση μὲ τὴν πιὸ προχωρημένη ἀνάλυση γύρω ἀπὸ τὸ θέμα στάθηκε ἀναμφίβολα ἡ ΕΠΟΝ. Αὐτὸ μοιάζει πιὸ εὐλογο ἢ συνυπολογίσουμε πὼς μιὰ ἀπὸ τὶς ἰδρυτικὲς τῆς ὁργανώσεις ὑπῆρξε καὶ ἡ μοναδικὴ ἀμιγῶς γυναικεία ἀντιστασιακὴ ὁργάνωση, ἡ «Λεύτερη Νέα»⁸.

Ἡ εἰκονογραφία τῆς ΕΠΟΝ συνηγορεῖ στὶς ἀρχὲς τῆς ὁργάνωσης γύρω ἀπ' τὸ θέμα. Στὸ τεῦχος τῆς ἐφημερίδας τῆς, τῆς *Νέας Γενιάς*, ποὺ δημοσιεύει τὸν δωδεκάλογο τῆς νεολαίας, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες ἀφίσες τῆς, ποὺ ἔχουν ἀποτυπωθεῖ στὴ μνήμη ὡς οἱ κλασικὲς τῆς ΕΠΟΝ, τὸ σχέδιο εἰκονίζει ἕνα ἀγόρι καὶ μιὰ κοπέλα ποὺ ἀνεβαίνουν χέρι-χέρι μιὰ σκάλα στὴν κορφὴ τῆς

8. Βλ. Ἀναστασία Βερβενιώτη, *Οἱ Συναγωνίστριες. Τὰ αἶτια τῆς συμμετοχῆς καὶ ἡ δράση τῶν γυναικῶν στὶς ἐαμικὲς ἀντιστασιακὲς ὁργανώσεις 1941-1944*, διδ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Ἀθῆνα 1991.

ὁποίας λάμπει ὁ ἥλιος, πατώντας ἀκριβῶς στὸ ἴδιο σκαλί. Τὸ κύτταρο τῆς νέας κοινωνίας θὰ εἶναι τὸ ζευγάρι, καὶ ἔτσι ἀποδίδεται τὸ σύγχρονο στερεότυπό του.

Ἀναζητώντας στὸ ἐπίπεδο τοῦ «λόγου» τὴν ἀποτύπωση τῆς στάσης τῆς ὁργάνωσης, ἀνατρέχουμε κατ' ἀρχὴν στὸ καταστατικό. Ἐκεῖ ἡ ΕΠΟΝ παίρνει ὑπόψη της τὶς κοπέλες καὶ διεκδικεῖ γι' αὐτὲς ζωτικό χωρὸ κοινωνικῆς ὑπαρξῆς. Μικρὸ παράδειγμα: τρίτος σκοπὸς τοῦ καταστατικοῦ της εἶναι ἡ ἀπόκτηση ἴσων πολιτικῶν δικαιωμάτων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἀπὸ 18 χρόνων. Τὸ 8ο ἄρθρο τοῦ δωδεκάλογου ἀναφέρει: «Θέλουμε ἐμεῖς οἱ νέες, λυτρωμένες ἀπὸ τὸν ἀπατηλὸ καὶ παραστρατημένο φεμινισμό, νὰ σπάσουμε τὶς ἀλυσίδες τῆς πολύμορφης σκλαβιάς μας καὶ νὰ ἀγωνιστοῦμε ὁλόψυχα πλάι καὶ μαζὶ μὲ τοὺς νέους, γιὰ νὰ καταχτήσουμε τὴν οἰκονομική, τὴν κοινωνική καὶ τὴν πολιτική μας ἰσότητα. Μόνον ἔτσι θὰ λάμψει ὁ ἀληθινὸς ἐαυτός μας καὶ θὰ ὑψωθοῦμε στὸν γνήσιο γυναικεῖο ἀνθρωπισμό». Δὲν θὰ σχολιάσουμε ἐδῶ τὴ στάση ἀπέναντι στὸν φεμινισμό, ποὺ προκύπτει ἀπὸ παλαιότερες ἀντιθέσεις ἀριστεροῦ καὶ φεμινιστικοῦ κινήματος. Θὰ ἦταν ὅμως μεγάλο σφάλμα παρασυρμένοι ἀπ' αὐτὴν τὴ διατύπωση νὰ παραβλέψουμε τὴν προσφορά τοῦ σκεπτικοῦ αὐτοῦ στὶς νέες γυναῖκες. Καὶ ἡ σημαντικότερη πηγὴ βέβαια καὶ ἐδῶ εἶναι οἱ προφορικές μαρτυρίες γιὰ τὸ πῶς λειτούργησε ἡ ἔνταξη γιὰ τὶς ἴδιες τὶς κοπέλες. Δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ κατάλληλος χώρος γιὰ τὴν παράθεση αὐτῶν τῶν μαρτυριῶν, ἡ ἐμπειρία πάντως συνοψίζεται ὡς θετική, καὶ ἀναμφίβολα ἀπελευθερωτική, ἰδιαίτερα γιὰ τὸν χωρὸ τῆς ὑπαίθρου, ὅπου τὰ γυναικεῖα δικαιώματα ἦταν πρωτόγνωρα.

9) Ἰδιαιτερότητες καὶ χαρακτῆρας τῆς ΕΠΟΝ

Γιὰ νὰ φανοῦν ὀρισμένες ἰδιομορφίες τῆς ΕΠΟΝ, πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν μερικὰ ἀπὸ τὰ πραγματολογικὰ στοιχεῖα ποὺ συγκροτοῦν τὴν ἱστορία της. Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ τρόπος δημιουργίας τῆς ΕΠΟΝ. Ἡ προϊστορία ἔχει συνοπτικὰ ὡς ἐξῆς: ἡ «Ὁμοσπονδία Κομμουνιστικῶν Νεολαίων Ἑλλάδας» (ΟΚΝΕ), ἐπίσημη ἐπωνυμία τῆς νεολαίας τοῦ ΚΚΕ, ἀκολούθησε τὴν στρατηγική τοῦ κόμματος γιὰ εὐρεῖες ἀντιστασιακὲς ὁργανώσεις καὶ ὑλοποιώντας τὴν ἀπόφαση τῆς 8ης ὀλομέλειας τοῦ ΚΚΕ⁹ προχώρησε στὴν ἱδρυση τοῦ «Ἐθνικοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Μετώπου Νέων» στὶς 5 Φεβρουαρίου 1942. Μὲ τὴν πρωτοβουλία τῆς ἱδρύσεως τοῦ ΕΑΜΝ ἄνοιγε ἓνας δρόμος γιὰ μιὰ διευρυμένη ἐθνικοαπελευθερωτική ὁργάνωση τῆς νεολαίας. Ἡ νέα ὁργάνωση ἔφτιαξε ὁργανώσεις κυρίως στοὺς φοιτητὲς τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ

9. *Ἐπίσημα Κείμενα τοῦ ΚΚΕ*, τόμ. Ε', σ. 67. Τὸ κομμάτι γιὰ τὴν ἱδρυση τοῦ ΕΑΜΝ ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ παράγραφο σὲ ἓνα κείμενο 8 σελ.

σέ στρώματα ἐργαζόμενων νέων στήν Ἀθήνα καί τόν Πειραιά. Ἡ ἐξοδός της στήν ἐπαρχία ὑπῆρξε ἰδιαίτερα περιορισμένη. Ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν της δὲν ξεπερνοῦσε τίς 10.000 στά τέλη τοῦ '42.

Γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε περίπου γιὰ τί ἐπιπέδου ἀριθμούς πρόκειται στήν ἀρχή τῆς συγκρότησης τοῦ ΕΑΜΝ, στά ντοκουμέντα ποὺ ἔχουν διασωθεῖ στὸ Ἀρχεῖο τῆς ΕΠΟΝ συναντᾶμε στήν ἀρχή διψήφιους ἀριθμούς, ποὺ γίνονται πρὸς τὸ καλοκαίρι τοῦ '42 τριψήφιοι. Ἐνδεικτικά: α' τρίμηνο τοῦ '42 στὸν Πειραιά: Κ. Ν. 290 μέλη, β' τρίμηνο 480 — ΕΑΜΝ, α' τρίμηνο 50 μέλη, β' τρίμηνο 200¹⁰. Οὔτε κὰν ὅλα τὰ μέλη τῆς Κ. Ν. δὲν ἀνήκουν στὸ ΕΑΜΝ στήν παραπάνω περίπτωσι. Ἡ ἀνασυγκρότησι τῆς ἰδίας τῆς διαλυμένης ΟΚΝΕ φαίνεται νὰ προηγεῖται καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ ἓνα μέτωπο τῆς νεολαίας νὰ μὴν ἔχει ἀκόμα γίνει συνείδησι. Ἀλλὰ καὶ ἀργότερα, ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας καὶ στὰ μέλη τοῦ ΕΑΜΝ, ἡ ἀντιστοιχία εἶναι ἀκόμη τέτοια ὥστε ἂν δὲν πρόκειται γιὰ τὰ ἴδια ἀκριβῶς πρόσωπα, ὁ ἀριθμός τῶν νέων ποὺ ἀνήκουν στὸ ΕΑΜΝ καὶ δὲν εἶναι μέλη τῆς ΟΚΝΕ εἶναι τόσο μικρὸς ποὺ ἡ ΟΚΝΕ ἐξακολουθεῖ νὰ δίνει τὸν τόνο.

Τὸν Φεβρουάριον τοῦ '43 ἡ βούλησι περαιτέρω διεύρυνσις τῆς ὀργάνωσις ὀδήγησε στήν ἰδρύσιν τῆς ΕΠΟΝ. Ἐδῶ φαίνεται ἡ ἀπόφασι νὰ ξεκινᾷ περισσότερο μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ νεολαία. Ὅταν ἰδρύθηκε ἡ ΕΠΟΝ, συναπαρτίσθηκε ἀπὸ 10 διαφορετικὰς ὀργανώσεις ποὺ δὲν δίστασαν νὰ αὐτοκαταργηθοῦν καὶ νὰ συναποτελέσουν τὸ νέο σχῆμα. Κάτι ποὺ δὲν εἶχε γίνει στὸ ΕΑΜΝ, ὅπου κάθε μία ἀπὸ τίς συνεργαζόμενες ὀργανώσεις κρατοῦσε τὴν αὐτονομίαν της. Ἡ ΕΠΟΝ λοιπὸν δὲν ἦταν πιά ἡ νεολαία τοῦ ΕΑΜ, ἦταν κάτι ἄλλο, ἓνα βῆμα στήν κατεύθυνσιν τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἐνότητος τῆς νεολαίας. Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποτιμηθεῖ ἡ συμβολικὴ ἀλλὰ καὶ πραγματικὴ σημασία αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ἀπλοποιώντας τὴν πραγματικότητά. Θὰ ἦταν σὰν νὰ διαγράφαμε μιὰ βασανιστικὴ πορεία καὶ προβληματικὴ ποὺ ὀδήγησε ἀπὸ τὸ ἓνα σχῆμα στὸ ἄλλο. Ἡ ΕΠΟΝ λοιπὸν ἦταν κάτι ἄλλο, πολὺ πιὸ σύνθετο, ἀφοῦ προϋπέθετε μίαν ἄλλη ἀντίληψιν.

Ἐκεῖ ἔγινε καὶ ἡ μεγάλη ἐκτίναξι στοὺς ἀριθμούς. Μιὰ πραγματικὴ ἔκρηξι σημειώθηκε στὰ ἐπίπεδα συμμετοχῆς στήν καίνουρίαν ὀργάνωσιν. Ἡ ΕΠΟΝ ἰδρύθηκε στήν Ἀθήνα ἐπίσημα τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1943, μὲ τὴν αὐτοδιάλυσιν 10 ὀργανώσεων. Ἀμέσως μετὰ τὴν τυπικὴν ἰδρύσιν, στελέχη ξεκίνησαν δύσκολα καὶ μακρινὰ ταξίδια καὶ ἔστησαν ὀργανώσεις τῆς ΕΠΟΝ σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Σημειώθηκε μιὰ πρωτοφανὴς ἐξόρμησι πρὸς τὴν ἐπαρχίαν. Ὅπου ὑπῆρχαν τοπικὰς ἀντιστασιακὰς ὀργανώσεις νέων, αὐτὲς συχνὰ προσχώρησαν στήν ΕΠΟΝ, δημιουργώντας ἔτσι τὸν πρῶτον τοπικὸν πυρήνα.

10. Ἀνταῖος Α', Ι σ. 276 (σχεδιάγραμμα 14). Πίνακες μὲ ἀριθμούς μελῶν δημοσιεύονται στὸν Ἀνταῖον καὶ ἀπόκεινται στὸ Ἀρχεῖον ΕΠΟΝ.

(Παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ «Ἑνωσι Νέων Ἀγωνιστῶν Ρούμελης» ἢ ἡ «Ἑνιαία Πανηπειρωτική Ὁργάνωση Νέων»).

Ἡ διαδικασία αὐτὴ ποίχιλλε ἀπὸ περιοχὴ σὲ περιοχὴ: στὶς κατεχόμενες ἐπαρχιακὲς πόλεις εἶχε τὴ μορφή μυστικῶν παράνομων συνεδριάσεων. Στὰ χωριὰ ὅμως τῆς Ἑλευθερῆς Ἑλλάδας, ποὺ δὲν εἶναι καθόλου λίγα ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ '43 καὶ μετὰ, ἔπαιρνε συχνὰ ἀνοιχτὸ καὶ πανηγυρικὸ χαρακτήρα. Παράδειγμα: «Ἡ δουλειὰ τοῦ πρώτου μήνα ἦταν δουλειὰ στρατολογίας, ποὺ στὰ χωριὰ ποὺ δὲν ὑπῆρχαν Γερμανοῦταλοι (κι ἦταν τὰ πιὸ πολλὰ τότε) γινόταν μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο. Πήγαιναν στελέχη μας σ' ἓνα χωριό, ἂν ὑπῆρχαν ὁργανωμένοι (μεγάλοι καὶ νέοι) μὲ τὴ βοήθειά τους συγκαλοῦσαν γενικὴ συνέλευση ὅλου τοῦ χωριοῦ ἢ ὅλων τῶν νέων μόνο. Ἐκεῖ τοὺς μιλοῦσαν γιὰ τὴν ΕΠΟΝ καὶ φτιάχνανε ἀμέσως μετὰ τὶς ὁμάδες φτιάχνοντας ἐπὶ τόπου καὶ τὸ γραφεῖο τῆς ὁμάδας. Ἔτσι θυμᾶμαι εἶχα πάει σ' ἓνα χωριό (τὸ [...χώρι, δυσανάγνωστο]) ποῦναι ἔξω ἀπὸ τὴν Ὑπάτη καὶ μὲ τὴν καμπάνα καλέσαμε τοὺς νέους κι ἀμέσως ἔγιναν δυὸ συνελεύσεις μιὰ τῶν ἀγοριῶν στὸ σχολεῖο μιὰ τῶν κοριτσιῶν στὴν ἐκκλησιά»¹¹. Κάθε ἄλλο παρὰ παράνομη ὁργάνωση θυμίζει τὸ εἶδος τῆς στρατολογίας. Αὐτὸ ἐξάλλου ἐξηγεῖ τὴν ραγδαία ἀνάπτυξη.

Ὅταν λοιπὸν ἓνας πολὺ μικρὸς ἀρχικὸς πυρήνας ὑφίσταται τὴν πίεση μιᾶς τέτοιας χιονοστιβάδας, εἶναι φυσικὸ νὰ ἐπιδέχεται ἀλλοιώσεις καὶ νὰ διαμορφώνει ἓναν νέο πιὰ χαρακτήρα. Θὰ ἔπρεπε νὰ προσέδιδε κανεὶς μεταφυσικὸ χαρακτήρα στὸν κεντρικὸ μηχανισμό γιὰ νὰ θεωρήσει ὅτι ἦταν δυνατὸν τὰ παλιὰ μέλη τῆς ΟΚΝΕ νὰ ἔλεγχαν ἀπόλυτα αὐτὴν τὴν κατάσταση. Νέα τοπικὰ στελέχη ἀναδεικνύονται σὲ κάθε περιοχὴ, ποὺ δὲν κουβαλᾶνε τὶς προκαταλήψεις καὶ τὸ ἰδεολογικὸ φορτίο τῶν παλιῶν μελῶν τῆς ΟΚΝΕ, κι αὐτοὶ εἶναι ποὺ δίνουν τὸν χαρακτήρα καὶ τὸν τόνο στὴ νέα ὁργάνωση. Ἡ ποιοτικὴ αὐτὴ ἀλλαγὴ, ἀπόρροια σὲ μεγάλο βαθμὸ τῆς δυναμικῆς τῶν χιλιάδων νέων ἀνθρώπων, ἔχει μείνει στὴ μνήμη τῶν τότε στελεχῶν. Ἀνέφερε σχετικὰ ὁ Πάνος Δημητρίου (γραμματέας τοῦ Συμβουλίου περιοχῆς Μακεδονίας-Θράκης τῆς ΕΠΟΝ): «Ἡ ΟΚΝΕ αὐτοδιαλύθηκε μὲ τὴν ἱδρυση τῆς ΕΠΟΝ. Συγχωνεύτηκαν οἱ ὁργανώσεις κι ἦταν μιὰ ἐνιαία πιὰ ὁργάνωση. Καὶ μέσα στὴν κοινὴ πορεία, τὴν κοινὴ δράση, τὰ κοινὰ ἰδανικά, ὑπῆρξε καὶ μιὰ ὁσμωση, δηλαδὴ πιὰ δὲν ξεχώριζες τὸν παλιὸ Ὀκνίτη». Ὡς πρὸς τὴν παρακολούθηση τῶν τοπικῶν ὁργανώσεων ἀπὸ τὰ στελέχη: «Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν περνούσαμε περιοδεῖες, πηγαίναμε στὶς ὁργανώσεις, καλοῦσαμε συσκέψεις, ἀλλὰ αὐτὸ ἦταν κατὰ ἀραιὰ διαστήματα. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα λοιπὸν ὑπῆρχαν πάρα πολλὰ περιθώρια, εὐρύτατα περιθώρια, γιὰ ἀνάπτυξη αὐτόνομης δραστηριότητος»¹².

Καὶ ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἐμπεριεῖχε ἓναν μεγαλύτερο σεβασμὸ πρὸς τὰ μέλη

11. Ἀδημοσίευτο ντοκουμέντο ἀπὸ Ἀρχ. ΕΠΟΝ, φάκ. 8.

12. Συζήτηση μὲ τὸν Πάνο Δημητρίου μαγνητοφωνημένη, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1990.

καὶ πίστη στὴν αὐτενέργεια. Ἡ ΕΠΟΝ ἀπελευθέρωσε ἓνα τεράστιο δυναμικὸ ποῦ βρισκόταν σὲ λήθαργο κυρίως στοὺς ἐφήβους καὶ τοὺς νέους τῆς ἐπαρχίας καὶ τῆς ὑπαίθρου. Πολὺ συνοπτικὰ ἀναφέρουμε μόνον τὴ σημασία ποὺ ἐπαιρναν τὸ τοπικὸ ἔντυπο, ἡ θεατρικὴ παράσταση, ὁ σύλλογος, ἡ βιβλιοθήκη. Γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρουμε τοὺς παιδικοὺς σταθμούς, τὸ ἀνοιγμα τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ τὰ συσσίτια.

Ἡ ΕΠΟΝ ἔφερε μαζί της τὴν παραδοχὴ τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ιδιομορφιῶν τῆς νεολαίας. Δὲν εἶναι τυχαῖο ποὺ τὸ καταστατικὸ τῆς ΕΠΟΝ ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἐπίσημα κείμενά της ἐμφανίζουν τὶς πιὸ προχωρημένες γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐπεξεργασίες γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς νεολαίας, ποὺ — σημειωτέον — ἀποτελεῖται γιὰ τὴν ΕΠΟΝ καὶ ἀπὸ τὰ δύο φύλα. Ἀλλιῶς λοιπὸν ἱεραρχοῦνται τὰ προβλήματα καὶ οἱ στόχοι καὶ πιστεύουμε πὼς ἂν ἡ ΕΠΟΝ ἔγινε ἡ ὁργάνωση τῶν 600.000 μελῶν κατὰ τὴν ἀπελευθέρωση, αὐτὸ τὸ χρωστᾷ σὲ σημαντικὸ βαθμὸ σ' αὐτὸν τὸν χαρακτήρα της.

Ἀκόμη ὁ ὀρίζοντάς της δὲν σταματοῦσε στὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὶς δυνάμεις κατοχῆς καὶ στὴν πρόταση ἐνὸς δίκαιου μεταπελευθερωτικοῦ καθεστώτος, ἀλλὰ ἔθετε σὲ ἀμφισβήτηση πολλὰ ἀπὸ τὰ μέχρι τότε συστήματα ἀξιών, ἐπέλεγε τί θὰ κρατοῦσε καὶ διαμόρφωνε νέα. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἡ ΕΠΟΝ ἐπεξεργάστηκε τότε τὴν πιὸ ὁλοκληρωμένη πρόταση ζωῆς.

Συμβολικὴ ἀξία προσλαμβάνει τὸ γεγονὸς πὼς οἱ νέοι ποὺ ἦσαν ὡς τότε στὴν πλειοψηφία τοὺς ἀποκλεισμένοι ἀπὸ τὸ δικαίωμα τῆς ψήφου λόγω ἡλικίας, σύμφωνα μὲ τὴν προπολεμικὴ νομοθεσία, ψήφισαν γιὰ πρώτη φορά. Οἱ νέοι ἀπὸ 18 χρονῶν καὶ πάνω (ἄγόρια καὶ κορίτσια) ψήφισαν στὶς ἐκλογές τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης ποὺ ἔγιναν στὴν Ἑλευθέρη Ἑλλάδα τὴν ἀνοιξή τοῦ 1943. Τὸ φαινόμενο ἐπαναλήφθηκε σὲ μεγαλύτερη κλίμακα τὴν ἀνοιξή τοῦ '44 μὲ τὶς ἐκλογές τῆς ΠΕΕΑ καὶ μὲ τὴν συμμετοχὴ μελῶν τοῦ Κεντρικοῦ Συμβουλίου τῆς ΕΠΟΝ ὡς Ἐθνοσυμβούλων στὴ σύγκληση τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου, στὶς Κορυχάδες τὸν Μάιο τοῦ '44. Τίποτα δὲν ἦταν αὐτονόητο, καὶ ἡ καινούρια γραμμὴ προσέκρουε ἀκόμη στὶς ἀντιστάσεις πολλῶν παλιῶν μελῶν τῶν ἰδίων τῶν ὁργανώσεων¹³.

13. Μία μαρτυρία γύρω ἀπὸ τὶς δυσκολίες ἐφαρμογῆς: «Οἱ ἐκλογές τῶν κοινοτικῶν συμβουλίων τὸν Ἀπρίλη τοῦ '43 ἔχουν τὸ ἐξῆς ἐξαιρετικόν. Γιὰ πρώτη φορά ψηφίζουν οἱ νέοι πάνω ἀπὸ 18 χρονῶν. Τὸ πράγμα αὐτὸ ἀποφασίστηκε σ' ἓνα μεγάλο κομματικὸ ἀχτίφ [...]. Ὅμως δὲν ἦταν καὶ τόσο εὐκόλο νὰ γίνη στὴν πραγματικότητα. Σὲ πολλὰ χωριά οἱ ἴδιοι οἱ ὑπεύθυνοι τῶν ὁργανώσεων ἀρνήθηκαν νὰ ἀφήσουν τοὺς νέους νὰ ψηφίσουν. Ἄλλοι λέγανε πάνω ἀπὸ 20 ἄλλοι λέγανε νὰ μὴν ψηφίσουν τὰ κορίτσια κλπ. μὲ διάφορες δικαιολογίες ὅπως "δὲν ἔχει ἀκόμα ὀριμάσει τὸ ζήτημα" ἢ "θὰ μᾶς χτυπήσει ἡ ἀντίδραση" κλπ. Ἡ νεολαία ἀντέδρασε καὶ ἀπαίτησε νὰ ψηφίσει. [...] οἱ ντόπιοι ἐπέμειναν καὶ χρειάστηκε νὰ κατέβουν ὁμαδικὰ σὰν διαδήλωση οἱ νέοι γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ψηφίσουν». Ἀπὸ Ἐκθεση τοῦ Ἀρχεῖου τῆς ΕΠΟΝ γιὰ τὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, φάκ. Α8/Ι/Ἐκθέσεις.

Πραγματοποιήθηκε ὁ τρίτος σκοπὸς τοῦ καταστατικοῦ τῆς ΕΠΟΝ ποὺ ἀναφερόταν στὰ πολιτικὰ δικαιώματα «γιὰ τοὺς νέους καὶ τὶς νέες ποὺ εἶναι πάνω ἀπὸ 18 χρόνων, ἀφοῦ ἔχουν ἐνεργητικὴ συμμετοχὴ στὴν κοινωνικὴ ζωὴ». Ἡ ἰδιομορφία τοῦ χαρακτήρα τῆς ΕΠΟΝ ἐξάλλου ἦταν πῶς ἀπὸ τὴν ἀρχή, πέρα ἀπὸ τὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀγώνα, ἔθετε σὰν στόχο τῆς τὴν ὑπεράσπιση τῶν δικαιωμάτων τῆς νέας γενιᾶς στὴν μεταπελευθερωτικὴ κοινωνία. Ἡ νεολαία δηλαδή, ἀκριβῶς σὰν ξεχωριστὸ κοινωνικὸ στρώμα, ἀπέκτησε πρώτη φορὰ ἕναν ἐκφραστή της. Ἐκεῖ ἔγκειται, πιστεύουμε, καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ κλειδιὰ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ΕΠΟΝ, πέρα ἀπὸ τὴ γενικότερη ἀκτινοβολία τοῦ ἀριστεροῦ ὁράματος. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι μ' αὐτὴν τὴν ἔννοια ἡ ΕΠΟΝ βοήθησε στὴ συγκρότηση τῆς νεολαίας ὡς ἰδιαίτερου κοινωνικοῦ συνόλου, ἄρα καὶ ὡς «ὑποκειμένου» τῆς ἱστορίας.

Αὐτὸ ἦταν ἐξάλλου φυσικό, ἀφοῦ ἡ ἰδιομορφία τῆς ΕΠΟΝ συνίστατο στὸ ὅτι δὲν ἦταν ἀπλῶς μιὰ ἐθνικοαπελευθερωτικὴ ὁργάνωση νεολαίας, ἀλλὰ μιὰ ὁργάνωση νεολαίας καὶ γιὰ καιρὸ εἰρήνης καὶ γιὰ καιρὸ πολέμου. Ἡ ἰδιαιτερότητα αὐτὴ τῆς ΕΠΟΝ, ποὺ προέβλεπε τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση της καὶ γιὰ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, τῆς ἔδωσε μιὰν ἄλλη πνοὴ ζωῆς ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἐκεῖ ποὺ οἱ ἄλλες ὁργανώσεις νέων ἦταν ληξιπρόθεσμες — μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἀφοῦ ἐκπληρωνόταν ὁ βασικὸς σκοπὸς τους, ἡ ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση, δὲν εἶχαν πιὰ λόγος ὑπαρξης — ἡ ΕΠΟΝ ὁραματίστηκε τὸ μέλλον της καὶ μαζὶ τὸ μέλλον τῶν νέων. Πιστεύουμε ὅτι σ' αὐτὸ ἔγκειται ἡ σημαντικότερη συμβολὴ τῆς ΕΠΟΝ στὸ κοινωνικὸ γίγνεσθαι καὶ συνάμα τὸ βασικὸ κλειδί τῆς ἐπιτυχίας της, περισσότερο ἀπ' ὅ,τι σὲ ὅποιοδὴποτε ἄλλη πλευρά. Λόγου χάρη, τὸ ἐνωτικὸ της κήρυγμα δὲν μπόρεσε νὰ ὑπερβεῖ τὴν ἀντίθεση δεξιᾶς-ἀριστερᾶς, ποὺ ὑποχρέωσε ὅλους τοὺς φορεῖς τῆς ἀντίστασης νὰ ἐνταχθοῦν στὸ ἕνα ἢ στὸ ἄλλο στρατόπεδο. Ἐτσι κλειδί ἐρμηνείας τῆς ἐπιτυχίας τῆς ΕΠΟΝ καὶ ταυτόχρονα σημαντικότερη προσφορά της παραμένει ἡ πρόταση ζωῆς ποὺ ἐπεξεργάστηκε γιὰ τὴ νεολαία. Ἡ ΕΠΟΝ ἔδρασε ἔτσι σημαντικὰ σ' ἕναν τομέα πολὺ εὐρύτερο ἀπὸ τὸν στενὰ ἐθνικοαπελευθερωτικὸ. Ἡ βίαιη ἀνακοπὴ τῆς δράσης της μεταπελευθερωτικὰ δὲν ἐπιτρέπει νὰ ξέρουμε πῶς ἀκριβῶς θὰ εἶχε ἐξελιχθεῖ ἡ ὁργάνωση σὲ καιρὸ εἰρήνης καὶ ποιά θὰ ἦταν ἀκριβῶς ἡ προσφορά της στὴ διαμόρφωση μιᾶς γενιᾶς, ἂν εἶχε ἀπρόσκοπτα ἀναπτύχθεῖ. Ἡ ΕΠΟΝ, τέλος, μὲ τὴν φιλειρηνικὴ πλευρὰ τῆς ταυτότητάς της, ἀποτελεῖ τὸν πρόδρομο τῶν μεταπολεμικῶν ὁργανώσεων νεολαίας (π.χ. νεολαία Λαμπράκη) ποὺ καθοριστικὸ στοιχεῖο τῆς φυσιογνωμίας τους ἦταν ἡ πάλι γιὰ τὴν εἰρήνη.

* * *

Ἡ νεολαία ἀποκτᾷ λοιπὸν πρώτη φορὰ τέτοια ὀντότητα. Γίνεται ἀπὸ τοὺς βασικούς πρωταγωνιστὲς τῶν ἐξελίξεων. Διαμορφώνει μιὰ τελείως καινούρια συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ της, μιὰ συνειδητοποίηση τῆς ἰδιαιτερότητάς της, τῶν δυνατοτήτων της καὶ τῶν δικαιωμάτων της. Οὐσιαστικὰ ἡ νεολαία βρέθηκε πρὸ ἐλευθέρης ἀπὸ πρὶν στὴν ἀναζήτηση τῶν σχημάτων ποὺ τῆς ἀντιστοιχοῦσαν καὶ δὲν εἶναι ἡ μοναδικὴ περίπτωση ποὺ τὸ καθεστὼς τῆς κατοχῆς ἀπελευθέρωνε δυνάμεις, σπάζοντας τὴν προηγούμενη τάξη πραγμάτων καὶ φέροντας μιὰν ἰδιότυπη «ἐλευθερία».

Ἐδῶ λοιπὸν ἡ συμμετοχὴ στὴν ἀντιστασιακὴ πράξη παίρνει τὸ βάρος καὶ τὸν χαρακτήρα ἐνὸς «διαβατήριου ἐθίμου», στὴν ὁρολογία τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας¹⁴. Ἡ ἐνηλικίωση αὐτῆς τῆς γενιᾶς (κι ἔχουμε μαρτυρίες γιὰ τὸ πόσο αὐτὴ ὑπῆρξε πρόωρη καὶ ὀδυνηρὴ) σφραγίστηκε ἀπὸ τὸ πέρασμά της μέσα ἀπὸ τὴν ἀντίσταση. Ἡ νεολαία αὐτὴ ἔκανε τὴν εἴσοδό της δυναμικὰ στὴν κοινωνία, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ οἱ ἀρετὲς τῆς ἡλικίας της ἦταν οἱ χρειαζόμενες. Σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ περισσότερο ἀπὸ τὴν πείρα, τὴ γνώση, τὴ φρόνηση, μετροῦσε τὸ θάρρος, ἡ τόλμη, ἡ φαντασία. Ὅταν τὸ μεγαλύτερο προσὸν ἦταν νὰ μπορεῖς ν' ἀψηφᾷς τὸν κίνδυνο τοῦ θανάτου, ὥπως μόνο οἱ πολὺ νέοι τὸ μποροῦν. Καὶ οἱ νέοι μπόρεσαν τότε —καὶ ὅχι μόνο οἱ νέοι βέβαια— νὰ ἐπιβιώσουν ὡς ἄνθρωποι μὲ ἀξιοπρέπεια, νὰ μὴν ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὶς βασικὲς ἀξίες τοῦ ἀνθρωπισμοῦ (ἀλληλεγγύη, ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν συνάνθρωπο) ἀλλὰ ἀντίθετα νὰ τὶς ἐπενδύσουν μὲ ἐντονότερο νόημα καὶ νὰ τὶς πλουτίσουν¹⁵.

Μιὰ ἀναβάθμιση λοιπὸν τῆς νεολαίας στὴν κοινὴ συνείδηση παίρνει σάρκα καὶ ὅστᾳ στὰ χρόνια αὐτά. Ἡ ὀρίμανση τῶν νέων μέσα ἀπὸ τὴν συμμετοχὴ στὸν ἀντιστασιακὸ ἀγώνα, ἡ μερίδα τοῦ λείοντος στὴν ἀντίσταση, ἡ ἐπιτυχισμένη ἀνάληψη εὐθυνῶν καὶ πρωτοβουλιῶν ἐκ μέρους τους, ἀλλάξαν τὸν τρόπο

14. Γιὰ τὴ σημασία τῶν διαβατηρίων ἐθίμων, τὴν ἐπιβίωσή τους στὸ ὑποσυνείδητο καὶ τὰ ὑποκατάστατά τους στὴ σύγχρονη κοινωνία, βλ. Mircea Eliade, *Rites and Symboles of initiation*, ἐκδόσεις Harper and Row, Νέα Ὑόρκη 1975, σ. 132-136.

15. Γιὰ τὴ δυσκολία του νὰ μὴν σὲ ἐξουθενώσει καὶ νὰ μὴ σὲ κατεβάσει στὸ ἐπίπεδο τοῦ ζώου ἡ πείνα, ἄρα καὶ γιὰ τὴ σημασία αὐτῆς τῆς πλευρᾶς τῆς ἀντιστασιακῆς δράσης, ὑπάρχει τὸ ἐξαίρετικὸ βιβλίο τῶν πρωτοπόρων ψυχιάτρων Φ. Σκούρα, Α. Χατζηδημόου, Α. Καλούτση, Γ. Παπαδημητρίου, *Ἡ ψυχοπαθολογία τῆς πείνας, τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἀγχους* (α' ἐκδ. 1947, ἐπανέκδοση Ὀδυσσεὺς 1991, στὴ σειρὰ Τρίαιφες Λόγος). Ἐκεῖ λοιπὸν ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ: «Καὶ εἶναι βέβαιο ὅτι ἂν ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία δὲν ἔφτανε ἐκεῖ ποὺ ἔφτασε μὲ τὰ λαϊκὰ συστίγια καὶ τὴν ἀλληλεγγύη γιὰ τὴν ἐπιβίωση, τὸ δράμα τῆς πείνας θὰ ἔπαιρνε τέτοιες διαστάσεις πρωτογονισμοῦ καὶ βαρβαρότητας, ποὺ κι ὁ καννιβαλισμὸς ἀκόμα θὰ καταντοῦσε συνηθισμένο φαινόμενο [...]» (σ. 348). «Ἐτσι ὁ ἐνστικτώδης ἀνθρώπος τῆς πείνας, ὥπως μᾶς τὸν παρουσίασε ἡ κατοχὴ, εἶναι ἡ ἄρνηση τοῦ ἐξάνθρωπισμοῦ (humanisation) ποὺ ἐπιδίδκει ὁ πολιτισμὸς, εἶναι τυπικὸ παράδειγμα ὀπισθοδρόμησης ποὺ μᾶς παρέχει στὸ ἀκέραιο ἢ ψυχοπαθολογία τῶν σχοτεινῶν ἐκείνων δυνάμεων, ποὺ ὀνομάζουμε ἐνστικτα» (σ. 351).

ποὺ ἔβλεπαν οἱ ἴδιοι τὸν ἑαυτοῦ τους. Κέρδισαν τὸν αὐτοσεβασμὸ καὶ τὴν αὐτοεκτίμηση. Ἐγιναν σημαντικὰ βήματα στὴν κατεύθυνση τῆς συνειδητοποίησης τῆς ἔννοιας τῆς νεότητος καὶ τῶν δικαιωμάτων της. Ἀσχετα μὲ τίς παλινδρομήσεις ποὺ ἡ μεταπελευθερωτικὴ κατάσταση πραγμάτων ἔφερε στὴ χώρα, ἡ περίοδος αὐτὴ εἶναι καίρια γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς νεολαίας. Μήπως ὅμως μόνο γιὰ τὴ νεολαία ἦταν περίοδος ὀρίμανσης καὶ ἐνηλικίωσης; Ὅπως ἔχει πεῖ χαρακτηριστικὰ ὁ Νίκος Σβορώνος: «Ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου 1940 σημειώνει τὴν εἴσοδο τοῦ ἐλληνισμοῦ στὴν ἀνδρική του ὑπεύθυνη ἡλικία»¹⁶.

16. Νίκος Σβορώνος, *Ἀνάλεκτα*, σ. 336.